

SELÇUKLU TARİH VE MEDENİYETİ ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLU
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

II

1970

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ
ANKARA — 1971

CACA BEY VAKFIYESİNDEKİ BAZI ÜNVAN VE KİŞİ ADLARI HAKKINDA NOTLAR.

B. ÖGEL

Değerli meslektaşım Prof. Dr. Ahmet Temir'in, "*Kırşehir emiri Caca oğlu Nur el-Din'in 1272 tarihli arapça-moğolca vakfiyesi*" adlı eseri, Türk Tarih Kurumu yayınları arasında 1959 da neşredilmişti. Bu eserin basım için ne kadar beklediğini ve basıma verildiği tarihten de ne kadar önce yazıldığını, kendilerinin bir yakını olarak bilmekteyiz. Şüphesiz ki aradan geçen bu uzun zaman içinde, muhterem meslektaşım bir çok fikirlerini değiştirmiş bulunmaktadırlar. Ümid ederiz ki bu yazı, kendilerinin de yeni fikirlerini açıklamalarına bir vesile teşkil edecektir. Bunu yapmak zorundayız. Çünkü, Türk tarihi ve dili tetkiklerinin, bilhassa Batıda dejenere edilmek istendiği şu sırada, böyle müşterek hamlelere her çağdan daha fazla ihtiyacımız vardır.

Görüş sahaları dar ve bilgileri kıt Mongolistler, şu anda dünyadaki bütün ilim merkezlerinde inisyativi ele almış ve Türkolojiyi bir kenara itmiş durumdadırlar. Bu şahıslar güya bir Moğol medeniyet âlemi kurmuşlar ve dünyayı da yavaş yavaş bu ütopya'ya inandırmağa başlamışlardır. Çağımızdaki ilmî zihniyet ve metodu, Wilhelm Barthold, Paul Pelliot ve Bang gibi üstadların devirlerine nazaran çok geride kalmış bir durumdadır. Asıl acı olan taraf, bu yeni mongolistlerin, ne Pelliot ve ne de Barthold'u okumak istememeleri, veyahut da bu büyük üstadları okuyup anlamak için gerekli bilgi ve kabiliyete sahip olamamalarıdır. Mümtaz bir Türkoloğ ve aynı zamanda Mongolist olan Sayın Prof. Ahmet Temir'le olacak bu münakaşamız, kendi aramızda ve dışa doğru inkişâf edecek, prova mahiyetinde bir metod meselesinden başka bir şey değildir. Bu sebeple Prof. Temir'in, bizi hoş göreceklerinden eminiz.

1. *ASIGUTLUH*: (S. 179, vakf., 28.): Baynal-Noyan'ın adamlarından olan bu şahsın adı, moğ. *Aşık-kuduluk* ve türkçe *Aşık-Kutluk*'tan başka bir şey değildir. Asıl mühim olan nokta, türkçe *Kutlug* sözünün, burada ufak bir farkla *Kutluk* şeklinde yazılmış olmasıdır. Eğer Anadolu'daki bu Mogollar arasında, tam manası ile bir Moğol kültürü

hâkim olmuş olsaydı, buradaki *Ḳutluğ* sözünde, *Ḳutuktai* şeklinde yazılmış olması lâzımdı. Çünkü türkçe *Ḳutluğ*'un tam karşılığı, moğolca *Ḳutuktai* (= *Ḳutuk/Ḳuduk-tai*) dır¹. Nitekim *Ḳutuktai* sözü, Moğolların gizli tarihinde de geçmektedir². Reşideddin, çoğu zaman, moğolca ünvanların türkçe karşılığını kullanmıştı. Reşideddin'in, bunu kasden yaptığını söyleyenler de olmuştur. Halbuki Reşideddin, o çağda *Ḳutluğ* denen kimselere *Ḳutluğ* demiş, adı *Ḳutuktai* olanları da bu moğolca adları ile yazmıştır³. Daha sonraki Moğolhanedanında, türkçe *kutlug* ünvanı da moğollaşarak, *kuduluk* şeklinde, garip bir hale girmiştir⁴. Burada bu ünvanın, moğolcadaki şekilleri ile yazılmayıp da, *Kutlug/Kutluk* gibi türkçe olarak yazılmış olmasının da ayrı bir manası vardı. Durumu biraz daha açıklıyalım: Meşhur Marco-Polo, bütün Moğol imparatorluğunu baştan başa geçerek, Peking şehrindeki Han'ın sarayına gitmişti. Fakat ziyaret ettiği Moğol imparatoru Kubilai Han'ın ağabeyisi *Mengü-Han*'dan bahsederken, İmparatorluk içinde sanki onun moğolca adı *Mönggü*^{4*}yi duymamış gibi, yalnızca aynı adın türkçesi olan *Mancu* (*Mänggü*)'yu kitabına geçirmiştir. Yine aynı meşhur seyyah, Çingiz Han'ın büyük oğlu *Cöçi*'den söz açarken de, sanki bu meşhur şehzadenin Moğolca adı unutulmuş gibi, onu da türkçe adı *Tossu* (*Töşi/Tüşi*) ile anıyordu. Dilcileri bir tarafa bırakalım. Fakat bir tarihçi için bu örnekler çok şey ifade ederler.

Gelelim Batı ülkelerine. Yani Altın-Ordu ile Anadolu'ya: Anadolu ve Altın-Ordu'da da, Türk-Moğol müşterek ünvanlarının, genel olarak türkçe şekli kullanılmıştır. Az sonra da göstereceğimiz gibi, halis moğol olan *Bogol/Bo'ol/Böl* gibi ünvanlar da, Batıdaki Türk âlemine gelince, *Boal/Bowal* veya yine Sayın Prof. Temir'in aynı kitabında görülen *Bokal* şekline giriyorlardı. Tıpkı, moğolca *Tuda'un/Tudagun*'un, Batıda *Tudawun* olması gibi. Yeri geldikçe bu değişimler hakkında örnekler vereceğiz.

¹ P. Pelliot, *Gengis-Khan*, s. 282; B. Ögel, *Sino-Turcica*, s. 284.

² *Yüan-ch'ao pi-shih*, 157.

³ Reşideddin, Berezin neşr., I, s. 93. *Ḳutuktai-Hatun* için bk. A. esr., II, s. 180.

⁴ Bk. Hambis, *Le chapitre CVIII du Yüan-che*, Monographies du T'oung-pao, vol. III, 1954, s. 92, 93. L. Hambis, Çin kaynaklarında *Kutlug/Kutluk* şeklinde geçen bu isimleri, zoraki olarak *Kuduluk* şeklinde moğollaştırmıştır. Prof. Hambis zannediyor ki, Moğol devletinin içinde bulunan herkes Moğoldur ve bu sebeple de, o çağda bu ünvanların hepsi Moğollar tarafından böyle telâffuz ediliyordu. Bu fikrin tenkidi için bk. *Sino-Turcica*, s. 379.

Türkçe *Aşık*/*Aşuk* veya *Yaşuk* olan ünvana gelince, bu ad da moğolcada *Aşık* (*Aşiq*) şekline girmiştir. Tıpkı türkçedeki *arig* sözünün, moğolcada *arig*/*arık* oluşu gibi. *Aşık*/*Aşig* adının, eski Moğol onomastiğinde bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Meselâ Çingiz Han'ın ataları veya yakın akrabaları arasında, hatta doğudaki Tatarlar ve Cürçetler içinde bile bu adı taşıyan bir kimse yoktur. Bu ad, daha ziyade Uygur ve Kereyit onomastiğinin bir malı olarak görülüyor. Kereyitlerde bu adın ilk defa görünüşü, *Altun-Aşuk* şeklinde idi. Bu ad, *Ch'in-chêng lu*'da "*An-tun A-shu*" şeklinde yazılmıştır⁵. Reşideddin de bu türkçe adı açık bir yazış tarzı ile التون آشوق *Altun-Aşuk* diye kaydetmiştir⁶. En ufak bir moğol tesiri bile bahis mevzuu olsaydı, *altun*'un yerine *altan* yazılmış olması gerekirdi. İkinci en eski örnek, yine Kereyit'lerden *Cağagambu*'nun ahçısı *Aşık*/*Aşık-Tämür*'dür. Bu ad, Moğolların Gizli Tarihinde de geçer⁷ ve Reşideddin'in muhtelif nüshalarında da *Aşık*/*Aşuk* olarak, değişik şekillerde yazılır⁸. Görülüyor ki ikincive en eski örnek de Kereyit onomastiğindedir. Üçüncü eski örnek ise, Çingiz Han'ın binbaşlarından *Aşık-gürägän*'dir⁹. Burada çok önemli bir noktaya işaret etmek zorundayız. Pelliot, Moğolların gizli tarihi'nin kendi transkripsiyonunda, bu adı monoglistlerin klasik alışkanlıklarına göre *Aşık* şeklinde değil de; türkçe yazılışı ile *Aşık*, yazmıştır¹⁰. Üstad P. Pelliot'yu, böyle yazmağa zorlayan filolojik ve tarihî zorunlukları biliyoruz. Ancak konuyu daha fazla uzatmamak için, bu kadar söylemekle yetineceğiz. Bu *Aşık*, binbaşı damat, yani *gürägän* idi. Bu çağdaki Çingiz Han'ın damatları genel olarak kendisine tabi olan *Ala-Kuş Tegin*, *Barçuk-art Tegin* gibi yabancı hükümdarlar veyahut da büyük kabile reisleri idiler. Hangi etnik zümreye ait olduğunu bilmediğimiz bu binbaşının, halis bir Moğol olduğu da şüphelidir.

⁵ *Ch'ing-cheng lu* (Pelliot-Hambis neşri: *Gengis-Khan*), s. 416.

⁶ Reşideddin, Berezin neşri, II, s. 195, 196, 228.

⁷ *Yüan-ch'ao pi-shih*, 208. Moğol çağında Uygurlarda da *Aşık-Tämür* adına rastlıyoruz. Bu suretle de adın menşei açık olarak, ortaya çıkmış bulunuyor. Bu meselenin münakaşası için bk. B. Ögel, *Sino-Turcica*, s. 95.

⁸ Hekaturov, Reşideddin'in rusça tercümesinde bu adı, zoraki olarak moğol telaffuzuna göre okumaktadır (I, s. 100). Reşideddin'in bu rusça tercümesinde, Oğuz boylarının adlarının bir çoğu da yanlış olarak okunmuştur.

⁹ *Yüan-ch'ao pi-shih*, 202. Bu şahıs hakkında ayrıca bk. T'u Chi, Meng-wu-êrh Shih-chi, 40, 11 b; *Sino-Turcica*, s. 97.

¹⁰ P. Pelliot, *Histoire secrète des Mongols*, Paris 1949, s. 76. Uygurca "*Aşık bolmuş*" tabiri için bk. Masao Mori, *Tükobushakaishi*, IX, s. 18; *Sino-Turcica*, s. 369.

Daha sonraki Moğol onomastiğinde de *Aşık*,/Aşik, adı devam etmiştir. Ancak önceleri Çin transkripsiyonu ile *A-shih-hei* (Aşık,/Aşik,) şeklinde yazılan bu ad¹¹, sonradan kısaltılarak *A-shih*, yani “Aşi (k)” şekline girmiştir. Reşideddin, yine Kereyitlerden, Ong-Han’ın emiri Aşık-Sirun(?)’dan da bahseder¹². *Duladai Yarguçı*’nın oğlu *Aşık-Tämür*¹³, *Ariq-Bügä*’nin üçüncü oğlu *Nairaku-Buqa*’nın oğlu *Aşık-Tuğluk*¹⁴, İkires boyundan damat ve piren *Aşık*¹⁵ ve daha bunlar gibi bir çoklarını isim listemize ilâve edebiliriz.

2. *ADAY* (?), *Eder* (?), *Edey* (?): (s. 179, vakf. 66). Sayın Prof. Temir de bu adın mâhiyeti üzerinde şüphe ile durmuştur. Son çare olarak bu adı, *Eder* nehir adı ile izâh etmek istemiştir (s. 187). Gerçi Türklerde *Barçuk-art Tegin* v.s. gibi, yer adlarından alınmış kişi adları yok değildir. Kanaatımızca onomastik tetkiklerinde örnek ve emsâl, metod bakımından birinci derecede önemi haizdir. Moğol onomastiğinde *Eder* nehri ile ilgili veya hiç olmazsa *Eder* şeklinde ikinci bir adı görmüyoruz. Bu adın okunuş ve yazılışı için şimdilik en emin örneğimiz *Adargin* boy adıdır. Yine bu boyun ilk nesillerinden *Adar-Märgän* adlı birini de görüyoruz. Bu ad, Moğolların *Gizli Tarihi*’nde yoktur. *Adar-Märgän*, *Adargin*¹⁶ boyunun atası ve *Tumbinai-Saçän*’in torunudur. Babası, yine bu boyun atası sayılan, Reşideddin’in *Sam-Kaçıun*¹⁷ ve Ch’in-chêng lu’nun ise, *Sam-Kaçulai*¹⁸ dediği şahıs idi. Moğolların *Gizli Tarihi* bu adı da, *Semseçüle*¹⁹ şeklinde, yanlış olarak yazmıştır. *Adar-Märgän*’in adı, şüphesiz ki *Adargin* boy adı ile ilgili bir kişi adı idi²⁰.

¹¹ Bu şekilde yazılışa, yalnızca *Yüan-ch’ao pi-shih*, 202 ve 208 de rastlıyoruz.

¹² Hekaturov, Reşideddin (Rusça terc.), s. 128.

¹³ A. esr., I, s. 100.

¹⁴ T’u Chi, a. esr., 151, 3 b.

¹⁵ İkires boyundan *Aşık-gürägän*’in mezar kitabesi için bk. *Yüan wei-lei*, 25, 6 a; Ayrıca bk. Hambis, *Le chapitre CVIII*, s. 32.

¹⁶ Reşideddin, Berezin neşr., II, s. 45, 49, 51 de, bu boy adını *Hadargin* şeklinde yazmıştır. Moğolcada *Adargin*/*Hadargin* değişimi, (H-, initial) meselesinden başka bir şey değildir.

¹⁷ Reşideddin, aynı neşr., II, s. 45, 49.

¹⁸ Bu mesele için bk. P. Pelliot, *Gengis-Khan*, s. 35.

¹⁹ *Semseçüle* (?) okunuşu için bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, A. Temir terc., 48. Haenisch ve Kozin de bu yazılışı düzeltmemişlerdir.

²⁰ Reşideddin, *Adar* kişi adını *ادلر* şeklinde yazar. Berezin neşr., a. yer.

3. *BALA-BAGURÇI* : (s. 180, vakf. 29). Muhterem meslektaşımın, bu gibi kişi adlarının mana ve mahiyetlerini bulmak için, hemen moğolca sözlüklere bakması, bizi şaşkırtan noktalardan biri oldu. Üstad Paul Pelliot'un şu önemli nazariyesini hiç bir zaman gözden uzak tutmamamız gereklidir : "Moğol onomastiği, geni şölçüde Uygur ve Önggüt tesiri altında kalmıştı²¹". *Bala*, kişi adının ilk örneklerini yine ilk defa Türk onomastiğinde buluyoruz. *Bala-Han* بالا خان, Cüveynî'ye göre Semerkand'daki Türk emirlerinden biridir²². Bu, Batı Türk onomastiğinden birinci örnektir. İkincisi de Ögödey Han zamanında yaşamış ve yine Cüveynî'nin ifadesine göre Moğol devleti içinde büyük bir nüfuza sahip olan *Bala-Bitigçi* بالا بیتیکچی idi²³. Aslen budist olan *Bala-Bitigçi*'nin, müslümanların katli ile ilgili komploya da adı karışmıştı. Bu da Doğu-Türk onomastiğinden bir örnektir. بالا/ بالا şeklindeki yazılış farkı da gösteriyor ki, bunlardan biri türkçe, diğeri de budist menşeli birer ad olmalı idiler. Belki de, her ikisi de türkçe idiler. Baybars Tarihi'nde de Ba'lay, Balağa, v.s. gibi Tatar ve Kıpçakla ilgili şahısların isimleri geçmektedir²⁴. Fakat Memlûk onomastiği, henüz daha işlenmeğe muhtaç bir durumdadır. Bunların yanında Çingiz-Han zamanında, Celayirlerden de *Bala-Çerbi* vardır²⁵. Görülüyor ki başlangıçta Türklerde daha çok ve yaygın olmak üzere, bu adı Celayirlerde de görüyoruz. Yalnız şu unutulmamalıdır ki, Celâyirler diğer kabilelere nazaran, Türk tesiri altında daha çok kalmış bir zümre idiler.

²¹ P. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or*, Paris 1950, s. 46. Kaşgarlı Mahmud, türkçe *bala* sözü için iki anlam vermektedir: 1) Kuş ve hayvan yavrusu (*Divan*, terc. II, s. 247). 2) İş sırasında yardım eden yardımcı, çırak (A. esr., III, s. 232). Moğolcada *Bala* sözünün manası, bu kadar sağlam değildir. "Çıraklık, yardımcı", zaten kendi kendine bir ünvanıdır. Çağataycadaki manaları için bk. Şeyh Süleyman Ef., *Lug. Çağatayî*, s. 81. *Bala-Sagun* sözünün de açıklanması, henüz daha tam olarak yapılmamıştır. *Sagun*, gerçi bir ünvanıdır. Fakat acaba *Bala* nedir?

²² Cuveynî, Gibb Memorial, I, s. 92.

²³ Cuveynî, I, 37-39. Kubilay-Han'dan sonra Çin Moğollarına, Budizm'in tesiri ile "*Bala*" ile başlayan adlar girmeğe başlamıştır. Fakat bu ünvanların ikinci kısımları da sanskritçedir. Meselâ Balaşiri (*Pala-şri) adına çok rastlanır. Bk. Hambis, *Le chapitre CVIII...*, s. 5. Bu şahıs Merkit boyundandır. Türklerden de, yalnızca *Bala* adını taşıyan büyük memurlar vardır (*Sino-Turcica*, s. 108). Bu adın öz türkçe olduğunu zannediyoruz.

4. *BAYNAL*: Prof. Temir'in vakfiyesi sayesinde, bu büyük Altınordu emirinin ismi daha doğru olarak okunmuştur. *Bay-Inal*, Cöçü'nin 5. oğlu *Şiban*'ın oğullarından biridir. Prof. Temir, Cöçü'nin bu meşhur oğlunun adını *Şayban* diye yazmaktadırlar (s. 180). *Şayban*/*Şeyban*'ın, aslı *Şiban*/*Şiban* idi. Bu ad, sonradan islâmiyete uydurulmuş (islamisé) bir addır. Vladimirtsov, meşhur gramerinde, bunun moğolca *Şiban* (< *Şibān* < *Şibakān*) şeklinde bir türeyişten meydana geldiğini söylemişti²⁶. Blochet de moğ. *şibağa*'dan getirmişti²⁷. Bu adı, Moğ. *Şiba*'un, yani "kuş" ile karşılaştırmak isteyenler de bulunmuştu. Üstad Pelliot, haklı olarak bu Mongolistlere karşı çıkmıştır²⁸. Çünkü *Şiban*'ın aslı *Siban*'dır. Uygur ve Önggüt'ler arasında, *Buyan-Siban*, *SibanTämür* v.s. gibi adları taşıyan pek çok kişi vardır²⁹. Bu Uygur büyüklerinin adlarının, moğ. *Şibaga*, *Şibakan*'dan türemiş olmasına ihtimal yoktur. Bu adın menşei belki de hıristiyanlıktan geliyordu. Moğolların meşhur *Şirämün* adının uygurcası da, *Sirämün*'dür. Üstad Pelliot'nun bu ad için *Sirämün*/*Silämün*/*Slämün* < *Salomon* gibi bir türeyiş düşünmüş olması da boş bir fikir değildir³⁰.

Dönelim yine *Baynal*'a : Moğol onomastiğinde sonu "-nal" ile biten adlara hemen hemen hiç rastlamıyoruz. *Nausal* moğol adı bile üstad Pelliot'ya garip gelmiş ve bunun için de, türkçe *Yeşil*/*Yaşıl* şeklinde bir türk menşei düşünmüştü³¹. Meşhur *Muqali*'nin tek oğlu *Boğol* idi. 1197-1228 seneleri arasında yaşamıştı. Mezar kitabesi de *Boğol*'un Hatunu, *Katukui*-Katun namına yazılmıştır³². İşte bu meşhur kişinin yedi tane oğlu vardı. Bu çocuklardan 4. üncü sünün adı, *Bai-Inal*'dır. Çince olarak Pai Yi-nan şeklinde yazılmıştır³³. Bu-

²⁴ *Baybars Tarihi*, Ş. Yaltkaya terc., Ankara 1941, s. 47. *Baybars tarihi*'nde tetkike değer, pek çok önemli isim listeleri vardır.

²⁵ *Yüan-ch'ao pi-shih*, 202.

²⁶ Vladimirtsov, *Sravnitelnaya grammatika...*, s. 193.

²⁷ E. Blochet, Reşideddin, II, App., s. 300.

²⁸ P. Pelliot, *La horde d'or*, s. 46.

²⁹ Uygur, Önggüt ve diğer Türk halklarındaki *Siban* adı için bk. B. Ögel, *Sino-Turcica*, s. 16, 163, 164, 308, 312.

³⁰ P. Pelliot, *Les Mongols et la Papauté*, s. 203-204; ayrıca bk. Pelliot, *Journal Asiatique*, 1914, I, s. 498.

³¹ Pelliot, *La horde d'or*, s. 54-55.

³² Mezar kitabesi için bk. *Meng-wu-êrh Shih-chi*, 27, 8 a. Bu eserde T'u Chi; biyografyayı özel kitabeye göre yazmıştır.

³³ Ayrı yazılışları için bk. *Yüan-shih*, 119, 10 a; T'u Chih, *Meng-wu-rh Shih-êchi*, 27, 8 a ve 19 b.

nun Bai-Inal olduğunda hiç bir şüphe yoktur³⁴. Düşünelim ki bu çocuk, Çingiz henüz daha orta yaşlarını yaşarken doğmuş ve bu ad da, ona o zaman verilmişti.

Bir de *Tainal* (? < *Tai-(i)nal*) adı vardır. Bu adın Moğol onomastiğindeki en eski örneği, Çingiz-Han'ın en küçük amcası *Dāritai* (? < *Da'arитай*) *Ot-çigin*'in tek oğlu Tainal-Yäyâ'dir³⁵. Çince — "T'ai", isim ve ünvanların başına gelen ve "büyük"lük ifade eden çok meşhur ve önemli bir baş ekidir. *Tai* ile *Bai*/*Bay* ünvanları arasında, mana bakımından da bir benzerlik vardır. Bu sebeple bu adı ilk olarak "**Tai-Inal*" olarak restore etmekten çekinmedik.

Görülüyor ki her meselede derine gidildikçe Türkolojinin lehine olarak, bir çok meseleler ortaya çıkmaktadır. Bu avantajları, Poppe dahil, diğer mongolistlerin eline, birer politik oyuncak olarak veremeliyiz.

5. **BÖKEGÜL**: Bu ünvan dolayısıyla Çingiz-Han ve oğulları devletinde, Doğu ve Batı lehçelerinde görülen bir değişime işaret etmek istiyoruz. Bu sözü üstad Bang, ilmî ve derin metodu ile incelemiştir³⁶. Bu sebeple sözün ekleri ve kökleri üzerinde durmayacağız. Moğolcada *bō'ā* < *bōgā* < *bō* şeklinde bir türeyiş gösteren bu söz, Çağataycada ve hatta Batı lehçelerinde *Bügä*/*bükä* şeklinde bir inkişaf göstermişti³⁷. Bize göre bu ünvan, Caca-Bey vakfiyesinde de *bögügül* şeklinde okunmalıdır. Moğolcada da *bögügül* şeklindedir³⁸. Doğu türkçesindeki

³⁴ Bk. P. Pelliot, *Gengis-Khan*, s. 371; Hambis, a. esr., s. 64, Tabl. 5. Moğol çağında, türkçe *Inal* adının diğer Çince yazılışları için bk. B. Ögel, *Sino-Turcica*, s. 3, 74, 109, 130, 183, 186, 254, 256.

³⁵ *Darитай Ot-Çigin* için bk. *Yüan-ch'ao pi-shih*, 50, 54, 56, 122. Diğer çince yazılışları için bk. *Yüan-shih*, 107, 2 b. Berezin, bu adı تايئال (*Taynal-Biya*) şeklinde yazıyor (Reşideddin, rusça terc., II, s. 50). Bu mesele için ayrıca bk. Pelliot, *Gengis-Khan*, s. 68; Hambis, T'oung-Pao, suppl., 38, s. 20.

³⁶ W. Bang, *Vom Köktürkischen zum Osmanischen*, APAW, Berlin, 1919, s. 61 v.d. Ayrıca bk. A. Temir, *Caca Bey*, s. 169.

³⁷ Bu meselenin münakaşası için bk. P. Pelliot, *Horde d'or*, s. 57. Üstad Pelliot, Çingiz Han'ın torunu ve *Tolui*'un oğlu *Ärik-Bügä*'nin adının da Batı lehçesinin tesirinde kalmış olabileceğini düşündür.

³⁸ *Bögügül*, "säki" (échansons) demektir. Bunu *Baurçi*, yani "ahçı" dan ayırmak lâzımdır. *Baurçi*'den daha yüksek olmalıdır. Bk. P. Pelliot, T'oung-Pao, 1930, s. 25-26. Kaşgarlı Mahmud'a göre "böku-t/bök-üt-" fiili, "doymak, bıktırmak" demektir (*Divan*, terc., I, s. 309). Yakında bu fiil köküne dayanarak, aynı ünvan üzerinde, yeni bir inceleme daha yapacağız.

bögägül/bügägül ise, batı lehçelerinde *bügäwül* (veya *bükäwül?*) şekline girmişti. Anadoludaki Selçuk çağı metinlerinde bu ünvanın بكارل, بكارل şeklinde yazılışının nedenini de buradan aramak lâzımdır kanaatındayız.

6. *BUKAL*: Sayın Prof. Temir 191. sahifede, “Cöçi’nin torunu *Bu-ka*” dan bahsediyorlar. Aslında bu Moğol şehzadesinin adı, Moğ. *Bo’ol/Bogol/Böl*’dur. Bu değişim de, yine Batı lehçelerinin bir özelliği sonucunda meydana gelmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, Celayir kabilesinden meşhur general Mukali’nin tek oğlunun adı da *Bogol* idi. Reşideddin’e göre bu ünvanı Çingiz Han, bizzat kendisi bu çocuğa vermişti³⁹. Bu adı Çin kaynakları, kısaltma yolu ile bazan *Böl* da yazarlar. Anlamı ise, “köle, kul” demektir. Esasen bu *boal* < *bo’al* < *bo’ol* değişimi, kendisini *Mukaddimat al-Adab*’da da göstermiştir⁴⁰. Reşideddin’de بوال *boal* (bowal?) ve⁴¹, *bokal* بوقال şeklinde yazılan bu şehzade, Cöçi’nin 7. oğlu idi. *Tatar* ve bilhassa meşhur *Noqai* (= *Noğai*), onun oğulları idiler. Bu sebeple bu meşhur şehzadenin ismini türkçeye göre *bukal* değil, moğolcaya göre *bokal* şeklinde okumamız gereklidir.

Bu değişimi destekleyen başka deliller de vardır: *Mukuli/Mukali*, *Mogol/Mugal*, *Mongol/Mongal* v.s. gibi. Nitekim hem Ebülغازi Bahadır Han ve hem de Hafız Abrû, Oğuz Destanı bahislerinde, *Moğol* sözünü, *Mungal* (< *Mung/Bung-al*) dan getirirler. Oğuz-Han, kendisine itaat etmeyen amcalarının oğullarını, Kara-Korum’un ötesindeki, Doğu ülkelerine sürmüş imiş. Sonradan Moğolları teşkil edecek olan bu halklar, sefâlet içinde yaşıyorlar ve kederle boğuluyorlarmış. Oğuz destanına göre Türkler, bu halklara sefalet ve keder içinde yaşadıklarından dolayı türkçeye göre “*Mungal*” demişlerdi. Bu, tamamen bir halk etimolojisidir. Fakat bu anlatış; Türklerin “*Mongol*” sözünü nasıl anladıklarını ve nasıl telâffuz ettiklerini gösteren güzel bir delildir.

Bu yazımızı şimdilik burada, “B” harfinde bitirelim. Yeni bir fırsatta bu tenkidlerimize yine devam edeceğiz.

³⁹ Bk. Reşideddin, Berezin neşr., I, s. 44.

⁴⁰ *Mukaddimat al-Adab*, Poppe neşr., s. 120.

⁴¹ بوال Reşideddin, E. Blochet neşr., II, s. 121. *Bokal* بوقال yazılışı için bk. A. esr., II, s. 122, 139.